

ЮЛИЯ СТАНКОВА

Слово за Словото

„Синтезът на византийската изобразителна система с тази част от съвременното изкуство, която е повлияла на твоята естетика, трябва да се изтълкува като сила и способност на Преданието да асимилира и да преобразува всичко, що е ново и е от „този свят“. Новото се пропуска през метаболизма на богочовешкия организъм. Като преминава през светодуховското кръвообращение на Тялото Христово, то се преобразува в „нова твар“, с ново значение. Новото вино се налива в нови мехове. Върху него се поставя печатът на Агнето Божие и то става вечно.“

*Отец Стефан Санджакоски,
доктор на философските науки,
Струга, 2003*

В това слово често ще се среща думата „иконопис“. Това понятие включва византийското храмово живописно наследство и неговите разновидности, просъществуващи до наши дни. Все пак в представата на пишещата понятието „иконопис“ се свързва най-силно с уникалния иконописен стил, формиран на Балканите, встриани от блясъка на императорското изкуство. Той е проявление на специфичен културен феномен, породен от взаимното проникване на балканската чувственост и византийската култура и е насилиствено прекъснат от

турската инвазия през XIV в. Този иконописен език преждевременно се счита за мъртъв. Той далеч не е изчерпан и вместо да послужи за „написването на нови изречения“, е сведен само до „преписването на старите“. Надеждата на автора е да представи в нова светлина природата на византийската иконопис, а оттам и на нейната балканска версия, и така да допринесе за осъзнаването на значението и за европейската култура днес.

За да изясним природата на византийската иконопис, се налага да се върнем към нейния извор – Свещеното писание. Иконописта се ражда от Библейския текст и поради това не можем да я разглеждаме отделено от него. Тези два феномена се изясняват един друг в процеса на тяхното съпоставяне.

Какъв е механизъмът на раждането на иконописта от Библията? Библейският текст, както може да се види от дистанцията на времето, притежава уникалната способност да генерира свои езикови версии, без той самият да се променя във времето. В него присъства Всичко без да се споменава Нищо.

Например Библейският разказ за жертвата на Авраам (Битие 22:2–14) е един от най-драматичните в Стария завет, но драмата остава да лежи в самото Библейско събитие и съвсем отсъства от езика, чрез който е разказано то. Драмата остава неизказан. Фактите се съобщават, не се коментират. Докато четем, нашите чувства възникват направо от фактологическата реалност на разказа без посредничеството на художественото пресъздаване. Веднъж събудени, чувствата напират да бъдат споделени с другия и сами напипват своя видим аналог, своя език. Така, чрез липсата на нещо важно за нас в себе си, Библейският текст задвижва мотора на желанието ни да сътворим негова „попълнена“ езикова версия. Така се ражда и иконописният образен език. Очевидно той е породен, втори, човешки по своята

природа език, поради което не бива да се абсолютизира, канонизира и обожествява. Той е нещо живо и променящо се, защото отразява движението на човешкия дух в търсенията на тайната на битието, неговия път към Бога. Творческият процес тук представлява откриването на образния език, чрез който художникът споделя своята интуиция за истината с другия.

Следователно се налага да приемем, че езикът на иконописта е художествен, интерпретаторски език. По това той качествено се отличава от езика на Свещеното писание, който нам не е дадено да определим какъв е, но можем да твърдим със сигурност, че не е художествен. Можем да го сравним с пчелна пита, чиито килийки са съвсем празни. В процеса на четене ние напиваме в тях меда на нашите чувства. Ако изначалната Библейска пита беше „замърсена“ дори с една капка „мед“, магията на взаимодействието между нас и текста нямаше да се случи. Нямаше да се роди нов плод – нашата езикова версия. Би бил нарушен механизъмът на вдъхване на живот чрез Липсата.

Най-вероятно за това Библейският текст се счита за свещен. Някой се е погрижил той да бъде записан така, че да има място и за нашето лично участие в него. В тази грижа за участието на всеки от нас ние разпознаваме Божията намеса. Защото кой човек би издържал на изкушението от началото до края да не добави нещо от себе си? И кой освен Христос, Божият Син, би издържал на изкушението да изложи своята версия за истината, вместо да запази мълчание, когато Пилат Го питат: „Що е истина?“ (Йоан 18:37–38) Намирам за уместно да цитирам на това място прозрението на Дж. Д. Селиндър по този въпрос. На обикновен американски полужаргон той назовава разликата между човешкото и Божественото: „Кой друг ще си държи езика зад зъбите, когато Пилат му иска обяснение. Не и

Соломон. Не казвай Соломон. Соломон ще си има поддръка няколко хитри приказки, готови за случая. Не съм сигурен, че и Сократ не би го направил. А пък Критий или някой друг ще си дърпне на страна, за да си запиши няколко хубави думи за историята.“ (Дж. Д. Селиндър, „Зуи“, превод: Иванка Савова).

Христовото мълчание разкрива за всеки от нас пространство, което можем да запълним със своя личен отговор. Подкрепа на този извод намираме в Христовите думи: „Никой не налива ново вино във вехти мехове; инак, новото вино ще спука меховете, и виното ще изтече, и меховете ще се изхабят; но ново вино трябва да се налива в нови мехове.“ (Марк 2:22). Ако новото вино са нашите чувства и идеи, възникнали при четенето на Библията, то новите мехове би трябвало да бъдат новият художествен език, от който се нуждаят тези чувства и идеи, за да бъдат изказани. Процесът на акуширане на тези идеи от Свещения текст от хората, благословени с дарбата да сътворяват езици, е безкраен. Сътворението на човека например (Битие 2:7–25;3), разкрива разликата между Сътворение и раждане. Жivotът става неизмеримо по-смислен и богат, когато осъзнаем, че сме не само родени, но и сътворени. Историята на Яков (Битие 28:12–18; 31:23–29) е зашеметяващо откровение за равнопоставеността на човека и Бога. В книга „Йов“ величието на човека се разкрива в неговата ирационалност.

Промисълът за нашето участие, заложено в Библейския текст, е най-общият признак, според който измежду многото писания за живота на Христос сред хората са избрани само четири: евангелията на Матей, Марк, Лука и Йоан. Само в тях няма следи от „мед“. Другите творби се приемат от Църквата като полезни за четене, но не влизат в Библейския сборник.

Вероятно за да предпазят завинаги иконата от гоне-

ния след тежкия иконоборчески период (VIII–IXв.), църковните отци приемат тя да се третира като свята и не-прикосновена наравно със Свещения текст. На църковния събор (869–870 г.), признат само от Католическата църква за 8-и Вселенски, е прието Трето правило, което гласи: „Ние повеляваме да се почита светата икона на Господа Наш Иисус Христос наравно с книгата на Евангелията. Защото както чрез думите всички получават спасение, така и чрез бойте на иконописването и мъдрите, и невежите получават полза от това, което се съдържа в тях.“ (Л. Успенски, „Богословие на икона-та“).

Този събор не е признат от Православната църква по други причини, не заради Трето правило, така че можем да приемем, че то отразява реалните настроения в Църквата по онова време, както отбелязва и Леонид Успенски.

Абсолютизирането на иконата наравно със Свещения текст е погрешно, тъй като доказваме, че природата на иконописта е сродна с тази на изкуството въобще. Тя е един от художествените езици, изнамерени досега от човечеството. Приравняването на иконата със Свещения текст довежда до натрупване на заблуди, най-мрачната от които е така наречените иконописен канон. Въпреки, или по-скоро точно заради неяснотата около него, той може да се използва за сразяването на всеки жив порив в тази област. Иконописният канон служи на идеята иконописта да се сведе единствено до копиране на стари образци, за да не се допусне грешка. „*Както логична последица от това положение се появява мъртвородено изкуство, осъдено на непроменливост и яловост*“, пише отец Стефан Санджакоски.

Така, под маската на грижа за нейното спасяване, иконописта се превръща в шарена черупка, в сурогат. Външните форми се поддават на копиране, но как да се

прекопира духът на византийския художник? Как да се прекопира свободата на неговата четка? Свободата възниква спонтанно, не се копира.

Заедно с трансформирането на исихасткия духовен подвиг в трескава религиозна възбуда иконописното творчество се свежда до занаят (Русия, XVII в.). Пропорционално на кризата в иконописта нараства митът за иконописния канон. Критериите за иконата все по-вече се усложняват и изопачават, докато в същото време византийският естетически критерий почти напълно се замъглява. Все повече художници се обръщат към средствата на западноевропейската живопис, а в полето на иконописта остават „бродиращите на гоблени“.

В близкото минало по панаирите можеше да се види забавна фотографска атракция: пред параван, на който са нарисувани красиво женско и мускулесто мъжко тяло с дупки на мястото на лицата, е инсталлиран фотоапарат. Фотографът кани минувачите да се снимат, като застанат зад паравана и покажат лицата си през дупката. Тази простишка фотографска инсталация илюстрира как желанието ни да запълним липсата на нещо важно за нас поражда художествения език. Ако приемем, че Библейският текст е непроменящото се нарисувано тяло, а иконописта – сменящите се лица, които го оживотворяват, какво би станало, ако превърнем нарочно оставената празнина в килия само за едно лице, като го обявим за съвършено. Колко трудно ще ни бъде да го съхраним във времето, въпреки непрестанното балсамиране. Представете си как ще скучасе Божият фотограф!

„*Горко вам, книжници и фарисеи, лицемери, задето затваряте царството небесно пред човеците; защото нито вие влизате, нито влизациите пускате да влязат.*“ (Мат. 23:13). Тези думи на Христос биха могли да се отнесат и за днешните „книжници“ и „фари-

сеи“, които държат измисления от тях иконописен канон като куче пазач пред вратите на необятното царство на иконописта, като пречат на хората да надникнат там, а и самите те не смеят да влязат в него.

Християнското учение обгражда човешката душа в нейната цялост. Присъщият й драматизъм не се разглежда като препятствие по пътя към хармонията. Напротив, според християнското учение той е необходим за нейното съхранение и спасение. Христос обгръща с уважение и внимание най-крехката част от нас – „глупавите сантименти“, които обикновено се опитваме да скрием. Без тях обаче е невъзможно покаянието – основният регулятор на човешката душа. Като съхранява напрежението у себе си, породено от страданието, радостта, болката, загубването на вътрешните опори и тяхното намиране, душата се поддържа будна, готова да прокърви. Ето как героят на Селинджър, Зуи, изказва своето прозрение за посланието на Христос към хората: „*Но най-важното, кой в Библията е знал – з на е л е, – че ние носим Божието царство у себе си, в душите си, където сме толкова глупави и сантиментални. Трябва да си Син Божи, за да знаеш такова нещо.*“ (Дж. Д. Селинджър, „Зуи“)

Само събудената и отворена към непримиримите противоречия душа има нужда от символичен език, чрез който да „очовечава“ реалността, да я оживотворява, да превръща Безвидното във Видно. Най-неустойчивото място у нас е самият Божи образ, от който извират човешките езици. Те всички, включително иконописта, изграждат живото тяло на европейската култура. Това ново отношение към иконописта като към част от световното изобразително изкуство ѝ дава възможността да се впише в европейските културни течения и рамо до рамо с тях да изпълнява хуманната си мисия. Това ще стане възможно, ако иконописта се раздели с не-

уместния си ореол. Тази жертва, както и всяка друга, си струва да бъде принесена заради Истината и Живота.

Творчеството, включително иконописното, е една от възможностите, предоставени на хората да се доближат до тайната на битието, да разкрият Божието лице, което се намира във всеки човек. Чрез търсенето и намирането на образа художникът поставя ориентири, утъпква пътека, по която могат да минат и други. Пътят на творчеството е път към Божието царство, път към Божието лице, което, щом започне да проглежда в създадените образи, всички го разпознаваме.

Октомври, 2004, Париж